

Archiwum Ringelbluma. Dzień po dniu Zagłady.

Wybór i opracowanie: Marta Markowska

Ośrodek Karta, Dom Spotkań z Historią, Żydowski Instytut Historyczny,
wyd. II, Warszawa 2011, ss. 264

Ośrodek Karta we współpracy z Domem Spotkań z Historią i Żydowskim Instytutem Historycznym opublikował serię książek „Żydzi Polscy”. W ramach tej serii wydany został po raz drugi zbiór wybranych dokumentów, zachowanych w Podziemnym Archiwum Getta Warszawskiego prowadzonego przez Emanuela Ringelbluma i konspiracyjną organizację Oneg Szabat.

Wiele dokumentów znajdujących się w zbiorze zostało opublikowanych po raz pierwszy. Dokumenty te ułożone są chronologicznie, ukazując kolejne losy getta warszawskiego oraz losy Żydów z innych miejscowości Polski podczas okupacji niemieckiej. Opublikowany zbiór jest jedynie niewielką częścią dokumentów, które zachowały się w archiwum, jednak autorka publikacji starannie dobrała źródła, ukazując zarys historii i najważniejsze wydarzenia związane z funkcjonowaniem getta warszawskiego. Są to zarówno obwieszczenia władz okupacyjnych, Zarządu Żydowskiej Gminy Wyznaniowej, jak i pamiętniki, notatki, listy oraz relacje. Poukładane w sposób chronologiczny tworzą całościowy obraz życia Żydów w getcie. Zaletą publikacji jest przedstawienie tragicznych sytuacji przez pryzmat osobistych doświadczeń i przeżyć oraz wszechstronność relacjonowanych z różnych punktów widzenia wydarzeń. Cała publikacja podzielona została chronologicznie, a relacje pogrupowano według sekwencji wydarzeń. W publikacji znajdują się również zdjęcia archiwalne, przedstawiające m.in. Żydów w getcie warszawskim, zdjęcia oryginalnych dokumentów zachowanych w archiwum oraz zdjęcia ludzi na ulicach Warszawy. Książka zawiera również indeks osobowy wraz z biogramami, pomocny przy poszukiwaniu informacji o konkretnych osobach. Publikacja została opatrzona notatką od redakcji, zawierającą opis sylwetki Emanuela Ringelbluma i jego działalności oraz zarys historii getta warszawskiego. Zwrócono uwagę na najważniejsze wydarzenia i fakty związane z działalnością organizacji Oneg Szabat, ułatwiając czytelnikowi zrozumienie publikowanych dokumentów. Przy każdym dokumencie podano sygnaturę akt oryginalnych dokumentów znajdujących się w Żydowskim Instytucie Historycznym. Większość z nich została napisana w języku jidysz, a następnie przetłumaczona na język polski.

Materiały podzielono tematycznie na pięć rozdziałów. Pierwszy rozdział: *Atak* zawiera relacje z początku okupacji z różnych miast Polski. Są to między innymi opisy bombardowań Warszawy, Łodzi i innych miast, wprowadzania pierwszych ograniczeń w stosunku do ludności żydowskiej pozbawionej praw obywatelskich oraz reakcje społeczeństwa na nowe warunki życia. Przedstawiono też obwieszczenia żydowskich gmin wyznaniowych, nawołujących do wykonania powierzonych im przez okupanta zadań, oraz opisy pierwszych represji wobec ludności żydowskiej: publiczne obcinanie bród czy niszczenie cmentarzy i synagog. Kolejne dokumenty zawierają relacje z robót przymusowych, a także opis stosunków między Żydami i Polakami w pierwszych dniach wojny oraz opisy egzekucji dokonywanych zarówno na pojedynczych osobach, jak i grupach przypadkowych Żydów. Relacje kończące ten rozdział publikacji dotyczą prób ucieczki do Związku Radzieckiego i nieudane wysiłki sforsowania granicy radzieckiej. Ucieczki odbywały się w ekstremalnie ciężkich warunkach, a uciekinierzy niejednokrotnie przymierali głodem.

Drugi rozdział publikacji: *Otaczanie* zawiera kolejno: opisy znęcania się nad żydowskimi mieszkańcami miast przez bandy nastoletnich chuliganów, nakazy i sposób egzekwowania pracy przymusowej, do której Żydzi byli zobowiązani na mocy rozporządzenia z dnia 26 października 1939 roku, opisy reakcji na informacje o konieczności przeprowadzenia się do nowo tworzonego getta warszawskiego. W tej części znajdziemy również relacje z obozów pracy przymusowej i opis panujących w nich ciężkich warunków. Szereg relacji dotyczy życia codziennego w getcie oraz

problemów jego mieszkańców, przede wszystkim głodu i ciasnoty, ale także problemów związanych z uniemożliwieniem przestrzegania zasad religijnych.

W trzecim rozdziale zatytułowanym *Zamknięcie* zawarto opis warunków życia i wydarzeń, które miały miejsce od 22 czerwca 1941 roku, czyli od ataku Trzeciej Rzeszy na Związek Radziecki. Znajdziemy w nim relacje dotyczące warunków życia i sposobu traktowania Żydów we Lwowie oraz w obozach pracy, liczne opisy głodu panującego wśród zamkniętych Żydów. Zamieszczono również krótką relację Polki oceniającej stosunek Polaków w Warszawie do faktu utworzenia getta. Z relacji tej wylania się niekorzystny obraz inteligencji warszawskiej, która według autorki zyskała wiele wskutek zamknięcia Żydów w getcie. W rozdziale tym zawarto wiele informacji na temat chorób i epidemii, na które cierpiała ludność w getcie oraz prób i warunków leczenia chorych, a także podejmowania wysiłków zapobieżenia rozprzestrzenianiu się epidemii.

Najobszerniejszy, czwarty rozdział: *Zagłada* zawiera relacje z transportów ludności cygańskiej i żydowskiej do obozu w Chełmnie nad Nerem. Znajdziemy tu szczegółowy opis procedury uśmiercania przywiezionych z Kłodawy i Łodzi ludzi, których zagazowano w specjalnie do tego przygotowanych samochodach ciężarowych. Ciała zmarłych rozbierano, a następnie grzebano w masowych grobach. Kolejne dokumenty obrazują niezliczone egzekucje zarówno indywidualne, jak i zbiorowe dokonywane na Żydach. Egzekucje te odznaczały się szczególnym okrucieństwem. Przedstawiono opisy akcji przesiedlania ludności do getta, a także dowody na bezwzględne traktowanie mieszkańców getta przez policję żydowską. Kolejną grupę relacji stanowią testamenty współtwórców archiwum Oneg Szabat, którzy tuż przed akcją wysiedlenia oraz w jej trakcie zapisywali często swoje ostatnie refleksje, podkreślając, jak ważna była dla nich misja tworzenia archiwum i jak wiele jej poświęcili. W dalszej części rozdziału zamieszczono relacje z akcji organizowania transportów, które przewoziły Żydów z getta warszawskiego do obozu zagłady w Treblince, podczas której wywieziono około 300 tysięcy osób. Rozdział zamyka opis akcji eksterminacji Żydów przywiezionych do Treblinki, napisany przez Żyda, któremu udało się uciec przed śmiercią w komorze gazowej.

W ostatnim rozdziale: *Koniec* przedstawiono relacje Żydów, którzy przetrwali przesiedlenie, byli świadkami dramatycznych wydarzeń i scen podczas deportacji i mieli już pełną świadomość tego, co spotkało wszystkich wywiezionych z getta. Kolejne dokumenty zamieszczone w tym rozdziale przedstawiają obwieszczenia organizacji podziemnej getta warszawskiego i fragment artykułu z czasopisma konspiracyjnego, który miał uświadomić osobom pozostałym w getcie, w jakiej znajdują się sytuacji, i zmobilizować ich do czynności. Ostatnie przedstawione dokumenty to modlitwa napisana na cześć zamordowanych, wiersz oraz Odezwy Żydowskiej Organizacji Bojowej do stawienia czynnego oporu okupantowi.

Przedstawione dokumenty, ich dobór zwłaszcza pod względem różnorodnego spojrzenia na najważniejsze wydarzenia związane z losem ludności żydowskiej w czasie okupacji, a także chronologia i podział na rozdziały, które porządkują opowiadaną historię, sprawiają, że czytelnik może poznać zarys historii tamtych czasów, zrelacjonowany przez świadków i ofiary okupacji hitlerowskiej. Archiwum Ringelbluma ma nieocenioną wartość historyczną. Inicjatywa wydawnictwa Karta, a więc wybór, opracowanie i publikacja bezcennych dokumentów niewątpliwie przyczyni się do poszerzenia wiedzy czytelnika o historii Żydów w okupowanej Polsce.

Dotychczas ukazywały się w Polsce publikacje wybranych dokumentów zachowanych w archiwum organizacji Oneg Szabat, jak na przykład opracowane przez Rutę Sakowską *Archiwum Ringelbluma. Getto warszawskie lipiec 1942–styczeń 1943*, opublikowane przez Państwowe Wydawnictwo Naukowe w Warszawie w 1980 roku. W tej publikacji dokumenty podzielono ze względu na formę, podając sygnatury wszystkich dokumentów archiwum powiązanych ze sobą tematycznie, dzięki temu uzyskano pełniejszy obraz zasobów. W porównaniu z recenzowaną publikacją opracowanie Ruty Sakowskiej zawiera dokładniejszą informację co do treści zachowanych dokumentów.

Warto też zauważyć, że publikacja Ośrodka Karta zawiera szczątkową ilość materiałów z kroniki prowadzonej przez Emanuela Ringelbluma, która została zredagowana i opatrzona wstępem

przez Artura Eisenbacha, wydana nakładem wydawnictwa Czytelnik w Warszawie w 1983 roku pod tytułem *Emanuel Ringelblum kronika getta warszawskiego wrzesień 1939–styczeń 1943*.

Wybrana przez Martę Markowską forma w przystępny sposób sygnalizuje zawartość zbioru i może być traktowana jako wstęp do dalszych badań i pogłębiania przez badaczy tego zagadnienia. Wydaje się uzasadnione przekonanie, że recenzowana publikacja byłaby jeszcze bardziej cenna dla czytelnika, gdyby została wzbogacona o syntetyczną prezentację historii getta, gdyby każdy zaprezentowany dokument został opatrzony historycznym komentarzem, a dodanie przypisów do poszczególnych dokumentów umożliwiłoby czytelnikowi pełniejsze ich zrozumienie. Warto w tym miejscu odnotować, że publikacja pod redakcją Ruty Sakowskiej także odnośniki zawiera.

Poczynione tu uwagi krytyczne w niczym nie umniejszają wartości recenzowanej publikacji, mają wyłącznie na celu udoskonalenie kolejnej edycji.

Agnieszka Zajączkowska-Drożdż